

ROK MARII GRZEGORZEWSKIEJ

ANNA HRYNIEWICKA
<https://orcid.org/0000-0001-5905-1839>
hryniew@aps.edu.pl
Akademia Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

ISSN 0137-818X
DOI: 10.5604/01.3001.0015.7697
Data wpływu: 11.05.2021
Data przyjęcia: 4.01.2022

PRACA DOKTORSKA MARII GRZEGORZEWSKIEJ W KONTEKŚCIE ÓWCZESNEGO ROZWOJU NAUK PSYCHOLOGICZNYCH ORAZ NIEKTÓRYCH ASPEKTÓW JEJ BIOGRAFII

Artykuł stanowi wprowadzenie do pracy doktorskiej Marii Grzegorzewskiej dotyczącej rozwoju uczuć estetycznych u dzieci i młodzieży. Przedstawia przebieg jej edukacji w Międzynarodowym Instytucie Pedologicznym w Brukseli i w paryskiej Sorbonie, wartość rozprawy doktorskiej w kontekście ówczesnego rozwoju psychologii oraz okoliczności towarzyszące zmianie jej zainteresowań i planów życiowych, które doprowadziły do stworzenia oryginalnej koncepcji kształcenia nauczycieli oraz założenia Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej.

Słowa kluczowe: Akademia Pedagogiki Specjalnej, Maria Grzegorzewska, pedagogia, Międzynarodowy Instytut Pedologiczny w Brukseli, Sorbona, praca doktorska Grzegorzewskiej

Jak pisał znany polski pisarz Jerzy Zawieyski (1971, s. 23), „życie dzieł ludzkich przebiega inaczej niż życie człowieka. Czasami umierają one wcześniej niż ich twórcy. Ale bywa, że odzyskują nowe życie po latach, ożywione potrzebami późniejszych pokoleń”. Tę myśl z powodzeniem można odnieść do działalności Marii Grzegorzewskiej, która zapisała się w historii nauki jako wybitny twórca oryginalnej koncepcji kształcenia nauczycieli oraz inicjator, założyciel i długoletni dyrektor najstarszej polskiej uczelni pedagogicznej, jaką jest obecna Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie.

Załączkiem tej uczelni – oferującej współcześnie kilkutyśięcnej rzeszy młodzieży bogaty, stale poszerzany o nowe i unikatowe specjalności, wachlarz studiów licencjackich, magisterskich i podyplomowych; posiadającej uprawnienia do nadawania stopnia naukowego doktora i doktora habilitowanego w zakresie nauk humanistycznych; zatrudniającej wysoko kwalifikowaną kadrę naukową utrzymującą rozległe kontakty z licznymi uczelniami zagranicznymi oraz aktywnie uczestniczącą w realizacji programów badawczych z zakresu pedagogiki, pedagogiki specjalnej, psychologii, socjologii, pracy socjalnej i sztuk plastycznych – był zorganizowany przez Grzegorzewską w 1920 r. półroczny Kurs Pedagogiki Specjalnej, przekształcony na przełomie lat 1921/1922 w roczne Seminarium Pedagogiki Specjalnej, które po połączeniu w 1922 r. z Instytutem Fonetycznym¹ przekształciło się w Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej (PIPS).

¹ Instytut Fonetyczny został założony w 1920 r. przez wybitnego językoznawcę, prof. Uniwersytetu Warszawskiego – Tytusa Benniego, w celu kształcenia przyszłych nauczycieli szkół dla głuchych oraz pracowników poradni logopedycznych i ortofonicznych.

Tą jedyną, niepowtarzalną, odbiegającą od wszelkich wzorów kształcenia nauczycieli placówką Grzegorzewska zarządzała przez 45 lat, korzystając z wcześniejszych doświadczeń nabytych podczas trzyletniej pracy w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w którym najpierw pełniła obowiązki referenta do spraw szkolnictwa specjalnego, a następnie wizytatora odpowiedzialnego za organizację sieci szkół specjalnych oraz przygotowanie dla niej odpowiedniej kadry. Jako dyrektor PIPS musiała zmierzyć się z bardzo trudnymi wyzwaniami: w okresie międzywojennym z usprawnieniem działań oświaty krańcowo zaniedbanej w czasach zaborów; w czasie II wojny światowej z uczestnictwem w tajnym nauczaniu szkolącym specjalistów dla przyszłych placówek kształcenia nauczycieli; po zakończeniu działań wojennych z odbudową Instytutu; w czasach stalinowskiej dyktatury z walką o zachowanie jego pozycji. W każdym z tych okresów Grzegorzewska prowadziła intensywną działalność, obejmującą wiele różnorodnych, celowo ze sobą powiązanych, wzajemnie uzupełniających się form aktywności. Poza pracą dydaktyczną w Instytucie Pedagogiki Specjalnej prowadziła zajęcia dydaktyczne w Państwowym Instytucie Nauczycielskim, w Katedrze Pedagogiki Specjalnej na Wydziale Psychologii i Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego oraz na licznych kursach nauczycielskich; udzielała się społecznie w różnych stowarzyszeniach naukowych; zajmowała się również działalnością edytorską, pełniąc w latach 1924–1967 funkcję redaktora naczelnego w założonym przez siebie czasopiśmie „Szkoła Specjalna”, a w latach 1930–1934 – redaktora pierwszego polskiego czasopisma psychologicznego poświęconego psychologii teoretycznej i stosowanej „Polskie Archiwum Psychologii”, od 1938 r. wydawanego pod zmienioną nazwą „Psychologia Wychowawcza”; była aktywnym członkiem rad naukowych czasopism: „Ruch Pedagogiczny”, „Archiwum Pedagogiczne”, „Praca Szkolna” czy „Biuletyn Konferencji Rejonowych”.

Równoległe prowadziła bogatą i wielokierunkową działalność naukową, powiązaną z jej żywym zainteresowaniem światem niepełnosprawnych oraz zagadnieniem kształcenia nauczycieli-wychowawców (por. Grzegorzewska, 1930, przedmowa). Zdaniem Ryszarda Wroczyńskiego (1967, s. 227) podstawą jej prac badawczych była doskonała znajomość metodologii, „bogactwo empirycznych faktów, na których opierała wnioski i uogólnienia naukowe z wyraźnym nachyleniem na problemy ich zastosowań praktycznych. Profesor Grzegorzewska bowiem łączyła gruntowną wiedzę naukową z działalnością praktyczną w rozwiązywaniu trudnych zagadnień postępowania wychowawczego w sytuacjach upośledzeń organicznych i psychicznych. Była jednocześnie i wielkim uczonym, i wielkim wychowawcą, a twórczość swą w obu dziedzinach, nauki i praktyki, teorii i działalności wychowawczej potrafiła łączyć w doskonałej harmonii”.

Jej dorobek piśmienniczy obejmował wiele zagadnień z zakresu pedagogiki specjalnej oraz z pogranicza kilku działów psychologii i coraz bardziej rozległej problematyki niepełnosprawności (Hryniewicka, 2015), których prezentacja, bardzo nowoczesna i oryginalna jak na tamte czasy, wpłynęła na społeczne zrozumienie „znaczenia opieki wychowawczej nad dzieckiem niepełnosprawnym, upowszechnienie jego nauczania, zapoczątkowanie rozwoju szkolnictwa

specjalnego, wprowadzenie do szkół powszechnych specjalnych form pomocy dla uczniów z różnego typu deficytami rozwojowymi oraz stworzenie psychologicznych podstaw rewalidacji i wychowania, ukierunkowanych na wszechstronny rozwój osobowości osób niepełnosprawnych intelektualnie, głuchych, niewidomych, przewlekle chorych i niedostosowanych społecznie” (Hryniewicka, 2018, s. 6).

Dokonanie bilansu zasług Grzegorzewskiej dla nauki polskiej oraz szkolnictwa specjalnego nie jest możliwe bez odwołania się do jej osobistej biografii, leżącej u podłoża twórczej siły, sterującej jej aktywnością. Zdaniem Natalii Han-Ilgiewicz (1967, s. 246–247), która w ciągu 45 lat znajomości z Grzegorzewską widziała ją „jako młodą entuzjastkę”, „bojownika o sprawę”, „działacza walczącego podziemia”, „twórcę niepowtarzalnej placówki naukowej” i „jako ciężko chorego człowieka, który jednak mówił z naciskiem: «Trzeba się mocno uchwycić czegoś, by żyć»”, jej działanie zawsze było naznaczone pasją. „Pasja ta występowała zarówno w tworzeniu, jak i w proteście [...]. Namietnością nacechowane było samo jej ujmowanie świata, jej zdolność do zachwyty, do spojrzenia perspektywicznego, zarówno jak i do postrzegania ledwie uchwytanych szczegółów, gdy chodzi o człowieka. Grzegorzewska nie była nigdy człowiekiem biurka, choć tak często widywało się ją przy biurku. Była artystką w każdym szczególe. Pomysły rodziły się nagle, gwałtownie, często zaskakiwały. [...] Żywo obchodziły ją najrozmaitsze dziedziny nauki. Obok pedagogiki specjalnej – tyle innych: biologia, sztuka w różnych jej przejawach, psychologia, wiedza o człowieku i stosunkach społecznych, filozofia” (Han-Ilgiewicz, 1967, s. 246–247).

Nawet pobieżna analiza kontekstu historycznego tych wszystkich wydarzeń, jakie miały miejsce w życiu Marii Grzegorzewskiej, pokazuje, że z punktu widzenia kształtowania jej charakteru najważniejsze były doświadczenia z okresu dzieciństwa i młodości. Grzegorzewska pochodziła z wielodzietnej rodziny, w której były żywe tradycje patriotyczne i niepodległościowe. Jej rodzice, z obawy przed represjami ze strony zaborców, po powstaniu styczniowym uciekli ze Żmudzi do Królestwa Polskiego, gdzie w okolicach Rawy Mazowieckiej ojciec znalazł zatrudnienie najpierw jako dzierżawca, a później administrator majątków ziemskich. W wieku zaledwie jedenastu lat Grzegorzewska została wysłana przez rodziców do Warszawy, gdzie ukończyła prywatną żeńską pensję Pauliny Hewelke oraz roczny kurs matematyczno-przyrodniczy, przygotowujący do egzaminów wstępnych na wyższą uczelnię. Po rocznym pobycie na Litwie, na którą wyjechała w celach zarobkowych w charakterze „domowej nauczycielki”, mimo wielu różnych zewnętrznych przeszkód utrudniających jej dostęp do nauki, odważyła się realizować swoje marzenia o zdobyciu wyższego wykształcenia. W tym celu wyjechała do Krakowa, gdzie podjęła studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przez pierwszy rok, jako cudzoziemka z zaboru rosyjskiego, ze statusem tzw. „hospitantki”, nie miała prawa do immatrykulacji ani urzędowego poświadczenia uczestnictwa w wybranych wykładach. Chociaż w następnym roku, po uzyskaniu pozytywnej opinii Rady Wydziału na temat jej przygotowania w zakresie szkoły średniej, udało się jej przejść do wyższej, ale również niedającej pełnych praw, kategorii tzw. „studentek

nadzwyczajnych”², z powodu ciężkich przeżyć związanych z nagłym zachorowaniem i śmiercią narzeczonego przerwała studiów, udając się na kurację do Zakopanego, gdzie od przypadkowo spotkanego w pensjonacie profesora psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego – Władysława Heinricha³ dowiedziała się o projekcie utworzenia przez profesor Józefę Joteyko⁴ Międzynarodowego Fakultetu Pedologicznego⁵ w Brukseli. W mieście tym, które podobnie jak cała Belgia, słynęło z wysoko rozwiniętej kultury i nauki, pod kierunkiem tej wybitnej, światowej sławy uczoney, wielkiej patriotki i działaczki społecznej, organizatorki, „a przede wszystkim wychowawczynie wychowawców, człowieka niezwyklej wiedzy i pracy” oraz „wielkiego serca i dobroci niezwyklej” (Sedlaczek⁶, 1928, s. 3), w 1913 r. Grzegorzewska rozpoczęła studia w słynnym już wówczas Fakultecie Pedologicznym.

Dla podkreślenia rangi tej uczelni warto uświadomić sobie, że została ona powołana pod opiekuńczym patronatem kilkudziesięciu wybitnych uczonych,

² Na mocy rozporządzenia austriackiego Ministra Wyzwań i Oświaty z lat 1897 i 1900 jedynie studentki wywodzące się z Galicji miały przyznane prawa na równi z mężczyznami, natomiast pozostałe mogły studiować wyłącznie na wydziałach filozoficznych uniwersytetów galicyjskich jako „hospitantki” lub „studentki nadzwyczajne”; status ten nie dawał jednak żadnych możliwości ubiegania się o stopnie akademickie (por. Perkowska, 1994).

³ Władysław Heinrich (1869–1957) – matematyk, filozof, psycholog, prekursor behawioryzmu, twórca pierwszego polskiego ośrodka psychologii doświadczalnej, członek Polskiej Akademii Umiejętności oraz długoletni wykładowca psychologii na Uniwersytecie Jagiellońskim (por. Rzepa, Dobroczyński, 2009, s. 100–107).

⁴ Józefa Franciszka Joteyko (1866–1928) – studiowała nauki fizyczne i przyrodnicze na Uniwersytecie Genewskim oraz medyczne w Brukseli i Paryżu; po uzyskaniu tytułu doktora nauk medycznych w 1896 r. podjęła w Paryżu praktykę lekarską, z której po dwóch latach zrezygnowała, poświęcając się nauce. W 1898 r. ponownie zamieszkała w Brukseli, gdzie podjęła pracę w charakterze asystenta w Instytucie Fizjologicznym Solvaya, wykładowcy psychologii eksperymentalnej w Laboratorium Psychofizjologicznym oraz wykładowcy psychologii pedagogicznej w seminariach nauczycielskich – w Mons i Charleroi. W 1909 r. zorganizowała w Brukseli Seminarium Pedologiczne, prowadzące letnie kursy dla pedagogów z różnych krajów, którego kontynuacją był powołany w 1912 r. Międzynarodowy Fakultet Pedologiczny; po jego zamknięciu w czasie I wojny światowej przeniosła się do Paryża, gdzie została powołana na specjalnie ufundowaną dla wybitnych cudzoziemców katedrę w Collège de France (por. Grzegorzewska, 1928). Z chwilą odzyskania przez Polskę niepodległości powróciła do kraju, jednak nie znalazła tu miejsca godnego jej talentu i zasług (Posner, 1929, s. 113). Odsunięta od pracy w Uniwersytecie Warszawskim objęła kierownictwo katedry psychologii pedagogicznej w Państwowym Instytucie Pedagogicznym, prowadziła wykłady w Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej oraz na kursach wakacyjnych organizowanych przez Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych.

⁵ Termin pedologia po raz pierwszy został użyty w 1896 r. przez amerykańskiego badacza Oskara Christmana na oznaczenie nauki ukierunkowanej na zdobycie za pomocą metod eksperymentalnych wszechstronnej wiedzy o rozwoju dziecka; nauka ta rozwinęła się na przełomie XIX i XX wieku, lecz zainteresowanie nią przeminęło w okresie międzywojennym.

⁶ Stanisław Sedlaczek (1892–1941) – pedagog, instruktor i działacz harcerski, absolwent Państwowego Instytutu Pedagogicznego oraz Wydziału Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, zamordowany w sierpniu 1941 r. w niemieckim obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau (https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanisław_Sedlaczek).

również polskich, m.in. Kazimierza Twardowskiego⁷ i Michaliny Stefanowskiej⁸ (Sedlaczek, 1928, s. 9), którzy wysoko oceniali jej program. Zdaniem Heleny Radlińskiej⁹ (1929, s. 79) był „dziełem oryginalnym, głęboko przemyślanym. Czerpał materiały ze wszystkich niemal rozgałęzień myśli ludzkiej, różniąc się zasadniczo od dotychczasowej treści nauczania dawanego pedagogom. Był znacznie rozleglejszy od programu genewskiego, postawiono też większe wymagania przy przyjmowaniu słuchaczy rzeczywistych”. Uzupełniając tę charakterystykę, Józefa Berggruen (1929, s. 90–91), która jako studentka dokładnie poznała założenia organizacyjne pierwszej tego typu uczelni na Zachodzie, kształcącej nowy typ nauczyciela-wychowawcy-badacza, podkreśliła, że jej program nie ograniczał się do przekazu wiadomości teoretycznych, ale dawał również słuchaczom „jak najwięcej możliwości zetknięcia się z życiem społecznym, możliwości czynienia własnych spostrzeżeń, formułowania własnego światopoglądu, opartego na własnych przeżyciach i doświadczeniach”. Wśród wykładów prowadzonych przez wybitnych specjalistów z różnych dziedzin znalazły się zagadnienia z zakresu: anatomii i fizjologii mięśni i układu nerwowego, biologii ogólnej, psychologii ogólnej i doświadczalnej, pedologii, neurologii klinicznej i psychiatrii, patologii ogólnej, higieny szkolnej, higieny aparatu słuchowego i wzrokowego, fizjologii oddychania, krążenia i trawienia, antropometrii szkolnej, historii pedagogiki, metodologii nauczania początkowego, nauczania najmłodszych, organizacji szkolnej w różnych krajach, psychologii i pedagogiki anormalnych, psychopatologii, antropologii i psychologii kryminalistycznej, psychologii sądowej, socjologii dzieci i młodzieży, metod identyfikacji, fizjologii głosu i ortofonii¹⁰, gimnastyki rytmicznej, metodyki wychowania technicznego, nowego wychowania, organizacji międzynarodowej nauki, krzywdy dziecka pracującego w przemyśle,

⁷ Kazimierz (Jerzy Adolf ze Skrzypny Ogończyk) Twardowski (1866–1938) – polski filozof, psycholog, logik; edytor polskiej encyklopedii, zawierającej zbiór wiadomości ze wszystkich gałęzi wiedzy, wydanej w latach 1898–1907; twórca lwowsko-warszawskiej szkoły filozofii oraz Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Wykształcił 30 profesorów, w tym również wybitnych psychologów, takich jak: Władysław Witwicki, Bronisław Bandrowski, Leopold Blaustein, Stefan Baley, Stefan Błachowski, Ludwik Jaxa-Bykowski, Mieczysław Kreutz (https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz_Twardowski).

⁸ Michalina Stefanowska (1855–1942) – neurofizjolog, biolog, psycholog; pierwsza kobieta habilitowana na Uniwersytecie Genewskim i Poznańskim oraz druga, która po Marii Skłodowskiej-Curie została członkiem Polskiej Akademii Umiejętności. W 1917 r. utworzyła pierwsze klasy specjalne dla dzieci niepełnosprawnych intelektualnie, dwa lata później zorganizowała roczny kurs dla nauczycieli szkół specjalnych, który stał się załącznikiem Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej (https://pl.wikipedia.org/wiki/Michalina_Stefanowska). Stefanowską z Joteyko łączyła przyjaźń datująca się od roku 1886 aż do końca życia, utrwalona w czasie studiów w Genewie, wspólnego zamieszkiwania w Paryżu oraz wspólnej pracy badawczej w Instytucie Fizjologicznym Solvaya w Brukseli (por. Stefanowska, 1929, s. 25–34).

⁹ Helena z Rajchmanów Radlińska (1879–1954) – pedagog, inicjator pedagogiki społecznej w Polsce, historyk oświaty, działacz społeczno-niepodległościowy, pisarka, znana pod pseudonimami H. Orsza, J. Strumiński, Warszawianin (https://pl.wikipedia.org/wiki/Helena_Radlińska).

¹⁰ Ortofonia – „proces uczenia oraz nauka o poprawnej wymowie i brzmieniu wyrazów oraz ich połączeń” (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Ortofonia>).

prawodawstwa dziecięcego, wychowania moralnego i społecznego (Berggruen, 1966, s. 223–224). Większość wykładów połączona była z ćwiczeniami praktycznymi w bogato wyposażonej pracowni psychologicznej¹¹, lub z seminariami zapoznającymi słuchaczy z najnowszymi pracami naukowymi. Dodatkowo, poza stałymi wykładami, odbywały się krótkie cykle prelekcji, „które rzucały snop światła na mnóstwo żywotnych, ciekawych zagadnień wychowawczych, społecznych, naukowych”, rozszerzały „horyzont myśli, sferę zainteresowań, pobudzały do dalszej samodzielnej pracy poznawczej” (Beruggruen, 1929, s. 94). Temu celowi służyły również wycieczki do żłobków, zakładów dla pielęgnacji wcześniaków, szpitali dziecięcych, różnych szkół i instytucji oświatowych, instytucji i pracowni naukowych, zakładów przemysłowych, oraz do instytucji, które pozwalały „poznać pamiątki historyczne, zabytki, zbiory sztuki” i wszelkiego rodzaju warsztaty wartościowej pracy (Beruggruen, 1929, s. 94–95).

Dzięki tak zorganizowanym zajęciom Grzegorzewska nie tylko po raz pierwszy weszła „w świat wielkiej sztuki zachodniej”, która zawsze ją pasjonowała, lecz przede wszystkim „w świat nauk pedagogicznych, psychologicznych i społecznych, tętniących naówczas nowymi, porywającymi [...] prądami” oraz nawiązała „stały, niemal codzienny, kontakt z osobą i działalnością Owidiusza Decroly’ego¹², który z czasem stał się jej osobistym przyjacielem, oraz bliskie stosunki z Édouardem Claparèdem¹³, przyjeżdżającym często do Joteyko ze Szwajcarii” (Doroszewska, 1972, s. 15). Wymienieni uczeni w znacznym stopniu wpłynęli na przebieg kariery naukowej Grzegorzewskiej, jednak samo rozbudzenie jej zainteresowań intelektualnych było nierozłącznie związane z oddziaływaniem Joteyko, która szczególnie polskim studentom starała się stworzyć odpowiednie warunki do nauki, „niesłuchanie subtelnie i dyskretnie” wnikając w ich potrzeby i biedy (Grzegorzewska, 1929, s. 38). Według Grzegorzewskiej, Joteyko „nie znała zupełnie bierności, szacunek i życzliwość do każdego wysiłku stanowiły tło Jej działania, a głęboka i mądra krytyka dawała twórcze podstawy celowości tych poczynań. [...] Obdarzona niesłuchaną żywością i twórczością myśli, niepokonalną zupełnie świeżością ducha, musiała już mimo woli nawet stwarzać wokół siebie atmosferę wiecznie nienasyconego dążenia do badań i dociekań naukowych, do czerpania zadowolenia i rozkoszy z pracy naukowej i społecznej. Jej słowa i myśli budziły najbierniejszego z uczniów, każdemu w zakresie

¹¹ Według Radlińskiej (1929, s. 79) Fakultet posiadał cztery pracownie: pedologiczną, psychologii doświadczalnej, fizjologiczną i antropometryczną oraz chemiczną.

¹² Ovide Decroly (1871–1932) – belgijski psychiatra, psycholog, pedagog, w 1901 r. założył Instytut Nauczania Specjalnego w Brukseli przeznaczony dla dzieci z opóźnionym rozwojem intelektualnym, a w 1907 r. – szkołę nauczania początkowego opartą na jego koncepcji tzw. „ośrodków zainteresowań” (https://pl.wikipedia.org/wiki/Ovide_Decroly).

¹³ Édouard Claparède (1873–1940) – szwajcarski profesor psychologii oraz kierownik laboratorium psychologii eksperymentalnej na Uniwersytecie Genewskim; w latach 1897–1898 odbył staż w szpitalu Salpêtrière w Paryżu, w którym nawiązał współpracę z Alfredem Binetem, psychologiem francuskim, profesorem Sorbony, twórcą pierwszego zestawu testów do badania inteligencji; w 1912 r. założył w Genewie prywatną szkołę – Instytut Jeana-Jacques’a Rousseau; podobnie jak Binet był pionierem pedagogii w Europie (https://pl.wikipedia.org/wiki/Édouard_Claparède).

jego możliwości stwarzały jasne plany pracy celowej, budziły zainteresowania, uczyły patrzeć na życie i czerpać zeń zadowolenie i radość [...]. Żyła prawdą i pięknem i pierwiastki te umiała budzić wokoło – bo były one potrzebą Jej duszy, bo zawsze i wszędzie umiała je wynaleźć, w iskrach najdrobniejszych nawet. Kochała głęboko naturę i sztukę, tęskniła zawsze do muzyki” (Grzegorzewska, 1929, s. 44–45).

Z jej inspiracji Grzegorzewska nie tylko zaczęła uczestniczyć we wszystkich wycieczkach naukowych oraz interesować się sztuką i kulturą Belgii, lecz także zaczęła stawiać pierwsze kroki w świecie nauki, intuicyjnie podążając szlakami prowadzącymi, podobnie jak w przypadku jej mistrzyni, od fizjologii do psychologii i pedagogiki (por. Doroszevska, 1972, s. 16). Niestety, ten szczęśliwy okres w życiu Grzegorzewskiej dość szybko został przerwany z powodu wybuchu I wojny światowej. Po rocznym pobycie, najpierw w przyfrontowym mieście, jakim w czasie wojny stała się Warszawa, a później w domu rodzinnym w Wiłkomierzu na Litwie, w którym ponownie zamieszkali jej rodzice, oraz w Moskwie, w której po śmierci ojca wraz z matką znalazła schronienie w domu swojej siostry Wandy i jej męża – prof. Mieczysława Pożaryskiego, dzięki wstawiennictwu brata Zenona – lekarza szpitala wojskowego w Dyneburgu, dotarła do Petersburga, a następnie okrętem wojennym do Londynu, skąd już pod opieką czekającej na nią Joteyko udała się do Paryża. Tam podjęła studia na wydziale „es lettre” w jednym z najważniejszych i najstarszych centrów intelektualnych w Europie, jakim była paryska Sorbona. Jak wynika z własnoręcznie napisanego przez Grzegorzewską życiorysu, na wydziale tym, którego odpowiednikiem jest współczesny wydział humanistyczny, studiowała psychologię (por. Arch. APS). Tym, co ułatwiało jej przyswajanie wiedzy z zakresu tej dyscypliny naukowej, była współpraca i serdeczna przyjaźń z Józefą Joteyko. Jako wydawca i znakomity wykładowca pedagogii i psychologii eksperymentalnej w Collège de France, w Sorbonie oraz w Uniwersytecie w Lugdunie¹⁴ gromadziła ona wokół siebie całe zastępy filozofów i psychologów. Wśród nich byli uczeni tej miary, co Eugeniusz Minkowski¹⁵, Charles Robert Richet¹⁶, Henri Louis Charles Piéron¹⁷, którzy często wpadali na „wieczorne rozmowy i ubogą wojenną kolację” do wspólnego mieszkania Joteyko i Grzegorzewskiej, oraz

¹⁴ Rzymska nazwa francuskiego miasta Lyon.

¹⁵ Eugeniusz Minkowski (1885–1972) – polsko-francuski lekarz psychiatra, współtwórca kierunku fenomenologicznego w psychiatrii, biochemik, psycholog, filozof (file:///tmp/mozilla_anna0/ppin_s2-1997-01-1.pdf).

¹⁶ Charles Robert Richet (1850–1935) – lekarz i fizjolog francuski, laureat Nagrody Nobla w 1913 r. za prace nad zjawiskiem anafilaksji (nagłej i ciężkiej reakcji alergicznej mogącej prowadzić do zgonu), członek Francuskiej Akademii Nauk, wykładał w Collège de France (https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Richet).

¹⁷ Henri Louis Charles Piéron (1881–1964) – francuski psycholog i fizjolog, dyrektor École pratique des hautes études i Instytutu Psychologii w Paryżu, profesor i kierownik katedry fizjologii wrażeń zmysłowych w Collège de France, założyciel pionierskiej placówki kształcenia zawodowego, wieloletni redaktor czasopisma „L'Année Psychologique” (https://pl.wikipedia.org/wiki/Henri_Piéron).

przyjeżdżający z zagranicy Claparède, Sante de Sanetis¹⁸ i William Stern¹⁹ (Doroszewska, 1972, s. 18).

Możliwość przebywania w tak wyjątkowym otoczeniu, nie mówiąc już o bliskiej zażyłości z Joteyko, która, od czasu wygłoszenia 24 stycznia 1916 r. wykładu inauguracyjnego w Collège de France²⁰, wzbudzała ogromne zainteresowanie nie tylko w środowisku intelektualnym Paryża, lecz także na świecie, z pewnością utwierdziła Grzegorzewską w przekonaniu o sensie i wartości pracy naukowej. O rodzącej się w niej fascynacji tego rodzaju działalnością świadczy relacja Stanisława Posnera (1929, s. 115), który jako częsty gość Joteyko i Grzegorzewskiej w ich paryskim mieszkaniu przy ulicy Montge pod nr 8 widział je „wciąż zajęte pisaniem i porządkowaniem rękopisów”.

Mimo licznych niedogodności, zagrożeń, przygnębienia i rozterek duchowych, jakich Grzegorzewska doświadczyła w Paryżu z powodu toczących się tam działań wojennych, z entuzjazmem przystąpiła do odtworzenia, częściowo zagubionych podczas ewakuacji z Wiłkomierza, materiałów badawczych dotyczących wrażeń estetycznych dzieci brukselskich, które, po opracowaniu i uzupełnieniu o dokumentację dołączoną przez Joteyko, wykorzystwała jako podstawę swojej rozprawy doktorskiej pt. „Essai sur le Développement du Sentiment esthétique. Recherches d'esthétique expérimentale faites sur les élèves des écoles de Bruxelles”²¹.

Rozprawa ta, wysoko oceniona zarówno przez Józefę Joteyko, jak i „egzaminatorów” w osobie Jules’a Courtiera²² – zastępcy dyrektora w Ecole des Hautes Etudes, dyrektora Wydziału Głównego Instytutu Psychologii oraz dr. Jeana Phillippe’a – zastępcy dyrektora Laboratorium Psychologii Fizjologicznej na Sorbonie, w 1916 r. została dwukrotnie opublikowana, najpierw w „Bulletin de l’Institut Général Psycho-

¹⁸ Sante de Sanetis (1862–1935) – włoski psychiatra i psycholog, jeden z twórców włoskiej psychologii dziecięcej i neuropsychiatrii, badał sen metodami psychologii doświadczalnej (https://it.wikipedia.org/wiki/Sante_De_Sanctis).

¹⁹ William Stern (1871–1938) – niemiecki psycholog i filozof, jeden z twórców personalizmu psychologicznego i psychologii różnic indywidualnych, pionier psychologii osobowości i badań nad inteligencją, wprowadził pojęcie ilorazu inteligencji. Był profesorem Uniwersytetu Wrocławskiego i Uniwersytetu w Hamburgu (https://pl.wikipedia.org/wiki/William_Stern).

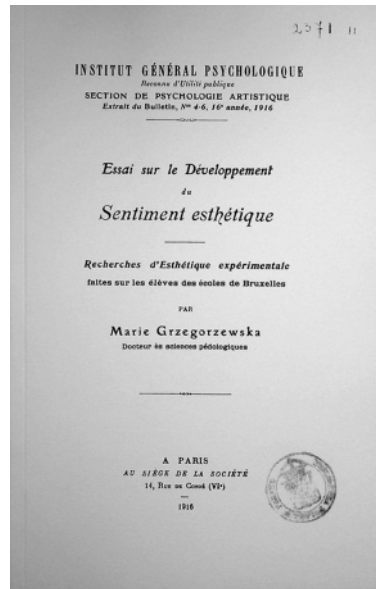
²⁰ Joteyko była pierwszą kobietą i do tego cudzoziemką oraz drugą po Adamie Mickiewiczu osobą pochodzącą z Polski, która przemawiała w tej uczelni, czym wslawiła Polskę w trudnych latach niewoli (Grzegorzewska, 1929, s. 38).

²¹ „Esej o rozwoju wrażeń estetycznych. Eksperymentalne badania estetyczne przeprowadzone na uczniach w brukselskich szkołach” (tłum. z jęz. franc. A. Hryniewicka).

²² Jules Courtier (1860–1938) – jeden z pierwszych współpracowników Alfreda Bineta, z którym opublikował kilka prac w „L’Année Psychologique”. Od 1897 r. pracował w Laboratorium Psychologii Fizjologicznej na paryskiej Sorbonie, pełniąc w latach 1911–1926 funkcję zastępcy dyrektora. W 1900 r. został mianowany na sekretarza nowo utworzonego Institut Général Psychologique, w którym w latach 1905–1908 wraz z Charletem Richetem, Serge’em Youriévitchem oraz Marią i Piotrem Curie prowadził różne badania z dziedziny spirytyzmu (<https://www.aspi.unimib.it/collections/entity/detail/65/>).

logique” w dziale psychologii artystycznej²³, a następnie po wyłączeniu tekstu z biuletynu w formie samodzielnej książki wydanej przez Institut Général Psychologique (Grzegorzewska, 1916, s. 117–251)²⁴. Umieszczenie pierwszej pracy Grzegorzewskiej w tak renomowanym czasopiśmie, obok prac wielu wybitnych przedstawicieli europejskiej psychologii, a tym bardziej wydanie przez Instytut Psychologiczny w formie książki, było ogromnym wyróżnieniem, otwierającym drogę do dalszego awansu naukowego. Swoją wdzięczność za pomoc w osiągnięciu tego sukcesu Grzegorzewska wyraziła w przedmowie do wydanej pracy, kierując słowa podziękowania do współpracujących z nią dyrektorów laboratoriów badawczych: prof. Henry’ego Piérona – dyrektora Laboratorium Psychologii Fizjologicznej w Sorbonie, prof. Léonce’a Manouvriera²⁵ – dyrektora Laboratorium Antropologii w Szkole Antropologii oraz dr. P. Langloisa²⁶ – dyrektora Laboratorium Ćwiczeń z Psychologii

Rozprawa doktorska Marii Grzegorzewskiej została w 1916 r. wydana przez Institut Général Psychologique jako publikacja książkowa

²³ Institut Général Psychologique – Ogólny Instytut Psychologiczny (tłum. z jęz. franc. Hryniewicka) – został założony w 1902 r. przez grupę francuskich psychologów, którzy dążąc do uzyskania całkowitej autonomii stworzyli w ramach działającego wcześniej interdyscyplinarnego Międzynarodowego Instytutu Psychologicznego, zajmującego się badaniem „rzekomych nadprzyrodzonych zjawisk”, własną firmę psychologiczną, od 1909 r. uznaną za Zakład Użyteczności Publicznej i wydającą do 1933 r. mniej lub bardziej regularnie Biuletyn promujący psychologię akademicką (por. Plas, 2013, https://www.canal-u.tv/video/universite_du_maine_pole_ressources_numeriques_prn/une_societe_savante_en_marge_de_la_psychologie_officielle_1_institut_general_psychologique_1900_1933.14394).

²⁴ W 2012 r. ukazało się również polskie wydanie pracy doktorskiej Grzegorzewskiej przygotowane z okazji 90. rocznicy powstania APS, którego tytuł przetłumaczony z oryginalnego tekstu na język polski jako „Studium na temat rozwoju uczuć estetycznych. Badania z zakresu estetyki eksperymentalnej prowadzone wśród uczniów szkół brukselskich” nieco odbiega od tłumaczenia dokonane go przez autorkę tych rozważań, nie zmieniając jednak jego sensu.

²⁵ Léonce Manouvrier (1850–1927) – francuski antropolog, wicedyrektor stacji fizjologicznej Collège de France, profesor w École d’Anthropologie de Paris; autor wielu prac z zakresu anatomii opisowej i patologicznej, filozofii, psychologii, socjologii (<http://www.gutenberg.czyz.org/word/44761>).

²⁶ Dr P. Langlois – fizjolog, medyk, jeden z uczonych, którzy objęli patronat nad międzynarodowym wiecem, jaki odbył się 23 lutego 1905 r. Paryżu „w sprawie rewolucji w Królestwie Polskiem”. Wiedług relacji „Gazety Robotniczej”, poświęconej sprawom polskiego ludu pracującego w zaborze pruskim (nr 20, z dnia 11 marca 1905 r., s. 1), w swoim wystąpieniu prof. Langlois w następujący sposób scharakteryzował położenie polskich i rosyjskich robotników wysuwających żądania polepszenia swego bytu: „Co za straszny stan tych narodów, jeżeli człowiek syty jest uważany już za wybrańca losu, jeżeli tyfus głodowy jest zjawiskiem powszechnym. Toteż cała Francja myśląca i czująca jest po waszej stronie. Macie prawo odwoływać się do jej ofiarności i jej poparcia, bo ona pod wielu względami jest od was szczęśliwsza”.

w paryskim Wydziale Medycznym (Grzegorzewska, 2012, s. 7). Już sam fakt umożliwienia jej pracy nad doktoratem przez tak wpływowe osoby, kierujące ważnymi ośrodkami naukowymi Paryża, świadczy o wielkim uznaniu dla jej umiejętności badawczych, ujawniających się w podejściu do niezwykle istotnego i rzadko wówczas podejmowanego w psychologii zagadnienia rozwoju uczuć estetycznych.

Zostało ono zaprezentowane w trzech odrębnych częściach pracy doktorskiej, z których część pierwsza – teoretyczna, oparta na doskonałej znajomości literatury przedmiotu, omawiała następujące bloki tematyczne powiązane z podjętym tematem:

- 1) różne definicje estetyki jako nauki o pięknie, w tym pojęcie estetyki eksperymentalnej, przyjmującej „za przedmiot naukowe (a uzyskane metodami eksperymentalnymi) studium przyjemności”, doznawanej w zetknięciu z pięknymi rzeczami i prowadzącej „do ocen estetycznych, do definicji pojęć estetycznych, do określenia praw, jakimi się kierują, i wreszcie do krytyki sztuki” (Grzegorzewska, 2012, s. 9); metody eksperymentowania estetycznego; metody analizy uczuć stosowane przez psychologię eksperymentalną; wyniki badań z zakresu estetyki eksperymentalnej;
- 2) niewystarczalność zasady hedonistycznej w ocenie estetycznej; rozwój doktryn estetycznych w relacji do faz rozwoju estetycznego u dzieci; hierarchię wartości w sztuce; naturę i sztukę jako źródła piękna, indywidualne kryteria estetyczne i kryteria społeczne, rolę skojarzeń estetycznych, rolę estetyki treści, rolę tzw. Einfühlung – oznaczającego empatię, wczucie się lub „projekcję naszego życia uczuciowego na przedmioty zewnętrzne, które są nam miłe” (Grzegorzewska, 2012, s. 31); intuicjonizm Bergsona, głoszący, że „sztuka jest wizją rzeczywistości głębszej niż ta, którą daje nam nasza inteligencja [...]. Jest zatem niezbędnym nie dowierzać rozumowi i zamieniać jego twierdzenia intuicją odporną na wszelkie rodzaje analizy” (Grzegorzewska, 2012, s. 33);
- 3) wartość badań estetyki eksperymentalnej dokonywanej na dzieciach; ewolucję poczucia estetyki wraz z wiekiem; konieczność prowadzenia edukacji estetycznej i wskazania dla niej.

Część drugą i trzecią stanowiło sprawozdanie z badań własnych, przeprowadzonych „z udziałem 823 dzieci, chłopców i dziewcząt, uczniów szkół podstawowych i średnich z przedmieścia aglomeracji brukselskiej, jak również szkół pedagogicznych w Hainaut (Charleroi i Mons)” (Grzegorzewska, 2012, s. 107), które, poza opisem zastosowanej procedury badawczej, szczegółowo charakteryzującej cele i założenia badawcze, metody i techniki badawcze, uczestników

Polskie wydanie pracy doktorskiej Marii Grzegorzewskiej w tłumaczeniu Haliny Lubicz-Trawkowskiej ukazało się w 2012 r. z okazji jubileuszu 90-lecia Akademii Pedagogiki Specjalnej

badani, trudności w ujednoczeniu wszystkich warunków eksperymentu oraz zakłócenia w jego przebiegu, przedstawiało pogłębioną ilościową i jakościową analizę uzyskanych wyników, ich interpretację, dyskusję z literaturą oraz konkluzje końcowe na temat rozwoju poczucia estetyki.

Zdaniem Grzegorzewskiej, przeprowadzone przez nią badania wskazywały na „prawdziwy rozwój oceny estetycznej” zarówno u dziewcząt, jak i chłopców w wieku od 10. do 18. roku życia (Grzegorzewska, 2012, s. 107). „Co do trzech ostatnich lat szkoły podstawowej (dzieci w wieku od 10 lat i 9 miesięcy do 13 lat i 9 miesięcy), zdaje się zarysowywać ledwie bardzo niewielka ewolucja. Uczniowie szkół pedagogicznych (16–20 lat) wykazują bezsprzeczną wyższość przy porównaniu z uczniami trzech ostatnich lat szkół podstawowych. Ogólniejsza konkluzja płynąca ze wszystkich tych doświadczeń z punktu widzenia psychologii płci jest następująca: u chłopców przeważa ocena techniki i elementów czuciowych, u dziewcząt są to uczucia, emocje i wyobrażenia, pobudzone przez piękno natury lub przez rozmaite «stany duszy» (przede wszystkim stany melancholijne)” (Grzegorzewska, 2012, s. 107). Według autorki badań analiza różnych składowych elementów oceny estetycznej nie pozwala na jednoznaczne stwierdzenie przewagi chłopców lub dziewcząt, co uzasadnia pogląd, że „żadna z tych składowych ujmowana osobno nie może rozstrzygnąć kwestii dotyczącej wyższości jednej płci nad drugą. Nie można tu dać się zmylić: nawet w tym, co się tyczy pamięci estetycznej, ujawnianie się u dziewcząt znaczniejszej liczby elementów przekształconych lub zmyślonych nie może być znakiem niższości, bowiem w danym przypadku chodzi o pamięć estetyczną. Chłopcy zadowolają się raczej reprodukcją wspomnienia, podczas gdy u dziewcząt dochodzą jeszcze elementy wyobrazeniowe, które upiększają opis. Wiek lat 14 odpowiada u dziewcząt maksymalnej aktywności zmyśleniowej (fantazjowania) oraz największej słabości pamięci. Jedynie porównanie psychogramów estetycznych może pewnego dnia pozwolić na rozwiązanie kwestii wyższości. Można jednak powiedzieć, iż w rzeczywistości obie płcie uzupełniają się nawzajem w ocenie estetycznej, przynajmniej w tym, co się tyczy ewolucji tej oceny. Wraz z wiekiem chłopcy bowiem przedstawiają przede wszystkim stronę techniczną i analizę elementów obiektywnych, a dziewczęta uczucie. Dwa te elementy stanowią de facto podstawę emocji estetycznej, a każdemu z nich przypada odmienna rola. Po to, by rozwiązać kwestie wyższości, niezbędne jest dokładne określenie wartości artystycznej obrazów, które wzbudziły, z jednej strony, oceny techniczne, a z drugiej – uczucie. Jeżeli obraz ma zerową wartość artystyczną [...], oceny estetyczne, jakie wzbudza, są błędne lub nieprawidłowe. Jedynie obrazy wartościowe powinny wzbudzać wyższe oceny estetyczne. Ta strona była rozważana w naszych doświadczeniach i posłużyła za podstawę do oceny ewolucji estetycznej następującej wiekiem u dzieci. Jednak, jako że różnice pomiędzy płciami w tym samym wieku są mniej ważne od różnic przychodzących z wiekiem, należałoby – dla porównania płci z żadaną precyzją – podjąć studium nad techniką (taką, jaka ujawnia się u chłopców) oraz nad uczuciem (takim, jakie ujawnia się u dziewcząt) zależnie od wartości artystycznych” (Grzegorzewska, 2012, s. 107–108).

Choć przez długi czas przedmiotem zainteresowania Grzegorzewskiej były zagadnienia związane z wychowaniem estetycznym dzieci i młodzieży oraz z szeroko pojętą sztuką, którą zgłębiała na wykładach w szkole historii sztuki w Luwrze, nawiązanie rozległych kontaktów z najważniejszymi placówka-

mi klinicznymi Paryża wskazuje, że w jakiś sposób pociągały ją również sprawy dotyczące problematyki klinicznej. W tę problematykę wchodziła stopniowo pod wpływem kontaktów z osobami niepełnosprawnymi, przełamując utrzymujący się od dzieciństwa „paniczny lęk i chęć ucieczki przed każdym zetknięciem się z czym nieszczęściem czy kalectwem” (Doroszevska, 1972, s. 10). Pierwsze poważniejsze i bezpośrednie zetknięcie się „z różnego rodzaju upośledzeniami fizycznymi i psychicznymi”, które stało się punktem zwrotnym w całkowitej zmianie kierunku jej zainteresowań, miało miejsce jeszcze w okresie przygotowań do egzaminu doktorskiego, podczas wizyty na oddziale dla upośledzonych umysłowo w szpitalu psychiatrycznym w Bicêtre (por. Grzegorzewska, 1964, s. 5)²⁷. Tam, jak pisał nestor polskich psychiatrów Zbigniew Jaroszewski (1967, s. 218)²⁸, „gdzie przedtem, w okresie rewolucji francuskiej, psychiatra Filip Pinel zdejmował kajdany z rąk uwięzionych psychicznie chorych, zapoczątkowując ludzką opiekę nad chorymi, Maria Grzegorzewska postanowiła uwolnić chore dzieci, uwięzione kalectwem i odcięte od świata, zburzyć mur oddzielający istoty nienormalne od życia normalnego”.

Dziś, w przededniu obchodów 100-lecia istnienia tego wielkiego dzieła Grzegorzewskiej, jakim jest Akademia Pedagogiki Specjalnej, warto przypomnieć, że pomostem łączącym tak różne obszary zainteresowań patronki uczelni, była jej dobra orientacja w ówczesnej psychologii. Można ją dostrzec już od początku działalności naukowej Grzegorzewskiej w rozprawie doktorskiej (odwołującej się aż do 152 pozycji bibliograficznych, z których większość, poza kilkoma ogólnymi lub teoretycznymi pracami z zakresu estetyki, stanowiły opracowania psychologiczne dotyczące badań eksperymentalnych²⁹) oraz w dalszych artykułach poświęconych tej samej tematyce z lat 1917, 1918 i 1921. Zdaniem Marii Żebrowskiej (1972, s. 57), wymienione prace stanowiły „w owych czasach – dość obfitych już w prace na temat estetyki i roli sztuki w życiu człowieka – poważny przyczynek do genetyczno-psychologicznej analizy przeżyć estetycznych i kształtowania się poczuc i ocen z tego zakresu”.

Aby należycie ocenić wkład tych pierwszych prac Grzegorzewskiej w rozwój ówczesnej myśli psychologicznej, konieczne jest przywołanie kontekstu historycznego i kulturowego, w jakich one powstawały. Kontekst ten określał z jednej strony ówczesny rozwój psychologii doświadczalnej, która od czasu eksperymentów

²⁷ Szpital Bicêtre znajduje się w gminie Le Kremlin-Bicêtre, na południowych przedmieściach Paryża, w odległości 4,5 km od centrum. Jego budowę rozpoczęto w 1634 r. z przeznaczeniem na szpital wojskowy. W swojej historii był używany sukcesywnie jako sierociniec, więzienie, przytułek dla obłąkanych, hospicjum oraz szpital. Aktualnie należy do grupy szpitali uniwersyteckich i jest jedną z 12 grup szpitalnych w regionie paryskim (https://en.wikipedia.org/wiki/Bicêtre_Hospital).

²⁸ Zbigniew Jaroszewski (1906–2000) – doktor medycyny, wieloletni dyrektor szpitala psychiatrycznego w Drewnicy k. Warszawy, autor publikacji o historii psychiatrii, dokumentujących zagładę chorych psychicznie w Polsce w czasie II wojny światowej (https://kpbk.umk.pl/Content/194368/PDF/Jaroszewski_Zdzislaw_1046_1792_Pom.pdf).

²⁹ Do tej kategorii należałoby także zaliczyć prace z estetyki, uznawanej wówczas niemal przez wszystkich estetyków za dyscyplinę psychologii (por. Grzegorzewska, 2012, s. 10).

W. Wundta³⁰, M. Wertheimera³¹, H. Ebbinghaus³², G.E. Müllera³³ miała już ugruntowaną pozycję w hierarchii nauk, także we Francji, gdzie miała swoich gorących propagatorów w osobach Th. Ribota³⁴, A. Bineta³⁵ i B. Bourdona³⁶, z drugiej zaś rodowód Grzegorzewskiej. Jak wiadomo, pochodziła ona z Polski, która z powodu kolejnych rozbiorów została usunięta z mapy Europy na 123 lata, stając się przez większą część tego okresu „tylko pojęciem – wspomnieniem przeszłości lub nadzieją na przyszłość, a wyobrażeniem w teraźniejszości. Stąd podstawowych źródeł jej historii należy szukać w mniejszym stopniu w rozwoju społecznym, politycznym i ekonomii, a częściej w dziedzinie ducha polskiego, który pozwalał ludziom żyć zgodnie z własnymi przekonaniem, wbrew narzuconemu porządkowi, a często na przekór prawu” (Davies, 1995, s. 155). W takich warunkach u schyłku XIX i na początku XX w. kształtowała się polska psychologia. Wprawdzie nie rozwijała się tak ekspansywnie, jak w większości krajów europejskich, ale miała swoich reprezentantów: Władysława Heinricha w Krakowie, Kazimierza Twardowskiego we Lwowie i Edwarda Abramowskiego³⁷ w Warszawie, którzy „powoływali pierwsze katedry i pracownie psychologiczne, tworząc tym samym instytucjonalne podwaliny psychologii jako niezależnej nauki. Zaangażowanie tych uczonych oraz prowadzo-

³⁰ Wilhelm Wundt (1832–1920) – niemiecki psycholog i filozof, w 1879 r. założył w Lipsku słynne laboratorium psychologiczne, które zapoczątkowało rozwój klasycznej psychologii eksperymentalnej (https://pl.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Wundt).

³¹ Max Wertheimer (1880–1943) – niemiecki psycholog i filozof, jeden z założycieli psychologii Gestalt, od 1910 r. związany z Instytutem Psychologii na Uniwersytecie Frankfurckim, w 1933 r. uciekł do Stanów Zjednoczonych, gdzie podjął pracę jako wykładowca w Nowej Szkole Badań Społecznych w Nowym Jorku (https://pl.wikipedia.org/wiki/Max_Wertheimer).

³² Hermann von Ebbinghaus (1850–1909) – psycholog niemiecki, profesor Uniwersytetów we Wrocławiu i w Halle, pionier badań eksperymentalnych nad pamięcią werbalną, twórca tzw. „krzywej zapomnienia” (https://pl.wikipedia.org/wiki/Hermann_Ebbinghaus).

³³ Georg Elias Müller (1850–1934) – niemiecki psycholog, profesor Uniwersytetów w Czerniowcach i Getyndze; głównie zajmował się psychologią pamięci, stworzył teorię interferencji oraz hamowania pre- i retroaktywnego; dwa lata po Wilhelmie Wundcie założył pracownię psychologii doświadczalnej (https://pl.wikipedia.org/wiki/Georg_Elias_Müller).

³⁴ Théodule-Armand Ribot (1839–1916) – francuski filozof i psycholog, od 1885 r. prowadził kursy z psychologii eksperymentalnej na Sorbonie; w 1888 r. został profesorem psychologii eksperymentalnej i porównawczej w Collège de France (https://pl.wikipedia.org/wiki/Théodule-Armand_Ribot).

³⁵ Alfred Binet (1857–1911) – psycholog francuski, twórca pierwszego zestawu testów do pomiaru inteligencji, od 1894 r. profesor psychologii doświadczalnej i kierownik laboratorium psychologii fizjologicznej na Sorbonie (https://pl.wikipedia.org/wiki/Alfred_Binet).

³⁶ Benjamin B. Bourdon (1860–1943) – francuski psycholog, pionier psychologii eksperymentalnej we Francji, w 1896 r. twórca pierwszego laboratorium psychologii eksperymentalnej i językoznawstwa na Uniwersytecie w Rennes (https://en.wikipedia.org/wiki/Benjamin_B._Bourdon).

³⁷ Józef Edward Abramowski (1868–1918) – polski „myśliciel polityczny”, filozof, psycholog i socjolog, przywódca duchowy tworzonych przez siebie organizacji anarchistycznych w Polsce, współorganizator Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, twórca pierwszej warszawskiej pracowni psychologicznej, założonej w 1907 r. i z czasem przemianowanej na Instytut Psychologiczny. Od 1915 r. kierował Katedrą Psychologii na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie również prowadził wykłady z metafizyki doświadczalnej (https://pl.wikipedia.org/wiki/Edward_Abramowski).

ne przez nich studia i badania empiryczne doprowadziły do powstania prac, których znaczenie wykraczało poza lokalne środowisko naukowe” (Rzepa, Dobroczyński 2009, s. 18). Większość z tych prac docierała również do Grzegorzewskiej, która, podobnie jak wielu innych psychologów kształcących się na zachodzie Europy, miała dostęp do najważniejszych wydawnictw i czasopism naukowych prezentujących najnowsze publikacje z dziedziny psychologii i pedagogiki, także rodzimych autorów. Niewątpliwie w jakimś stopniu miały one wpływ na dalszą działalność Grzegorzewskiej, ukierunkowaną zgodnie z zapotrzebowaniem społecznym na szeroko rozumianą psychologię dziecka. Podkreślając zasługi Grzegorzewskiej, warto pamiętać o jej wielkiej umiejętności wiązania teorii z praktyką, tak istotnej nie tylko dla rozwoju psychologii rozwojowej, wychowawczej, klinicznej czy społecznej, lecz również dla wypracowania właściwych programów opieki i wychowania dzieci z zaburzeniami rozwojowymi.

Rozważania te nie wyczerpują wszystkich aspektów związanych z początkowym etapem twórczości Marii Grzegorzewskiej, gdyż – jak to pięknie wyraził Zawieyski (1971, s. 3) – „praca naukowa to nie wszystko, co łączy się z jej nazwiskiem. Istnieje twórczość inna, nie zapisana, wpływ Grzegorzewskiej na ludzi, oddziaływanie i promieniowanie jej osobowości”. Doświadczyły tego liczne generacje nauczycieli, działaczy oświatowych i studentów, dzięki którym dziedzictwo myśli Grzegorzewskiej przechodziło na następne pokolenia. Z pewną nadzieją na trwanie tego procesu przekazuję swoje refleksje na temat historycznych uwarunkowań jej działalności, ufając, że wzbudzą one potrzebę sięgania do historii rozwoju takich dyscyplin naukowych, jak psychologia i pedagogika, i staną się źródłem inspiracji dla własnej aktywności.

Bibliografia

- Berggruen, J. (1929). Uwagi o organizacji Międzynarodowego Fakultetu Pedologicznego w Brukseli. W: *Józefa Joteyko. Księga pamiątkowa poświęcona jej życiu i działalności*. Odbitka z Polskiego Archiwum Psychologii, t. II, nr 2–4, s. 88–96.
- Berggruen, J. (1966). Wspomnienia o organizacji Międzynarodowego Fakultetu Pedologicznego w Brukseli w roku 1913/14. *Szkoła Specjalna*, 4, 221–228.
- Doroszewska, J. (1972). Drogi życia Marii Grzegorzewskiej. W: J. Doroszewska, M. Fal-ski, R. Wroczyński (red.), *Maria Grzegorzewska. Materiały z sesji naukowej – 7.XI.1969 r.* (s. 9–27). Warszawa: Instytut Wydawniczy Nasza Księgarnia.
- Davies, N. (1995). *Serce Europy. Krótka historia Polski*. Londyn: Aneks.
- Grzegorzewska, M. (1916). Essai sur le développement du sentiment esthétique. Recherches d'esthétique expérimentale faites sur les élèves des écoles de Bruxelles. *Bulletin de l'Institut Général Psychologique*, 4–6, 117–251. Extrait Paris: Institut Général Psychologique, ss. 134.
- Grzegorzewska, M. (1929). Życiorys Józefy Joteyko. W: *Józefa Joteyko. Księga pamiątkowa poświęcona Jej życiu i działalności*. Warszawa: Odbitka z Polskiego Archiwum Psychologii, t. II, nr 2–4, s. 35–45.
- Grzegorzewska, M. (1930). *Psychologia niewidomych*. Warszawa: Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne.
- Grzegorzewska, M. (1964). *Wybór pism*. Warszawa: PWN.
- Grzegorzewska, M. (2012). *Studium na temat rozwoju uczuć estetycznych. Badania z zakresu estetyki eksperymentalnej prowadzone wśród uczniów szkół brukselskich*. Warszawa: Wydawnictwo APS.

- Han-Ilgiewicz, N. (1967). Maria Grzegorzewska. *Szkoła Specjalna*, 3, 246–247.
- Hryniewicka, A. (2015). Maria Grzegorzewska – psychologia wobec niepełnosprawności. W: S. Volkmann-Raue, H.E. Lück (red.), *Najwybitniejsze kobiety w psychologii XX wieku*. Gdańsk: GWP.
- Hryniewicka, A. (2018). Maria Grzegorzewska – twórczyni pedagogiki specjalnej w Polsce. *Szkoła Specjalna*, 1, 5–11.
- Jaroszewski, Z. (1967). Maria Grzegorzewska w historii polskiej nauki. *Szkoła Specjalna*, 3, 217–223.
- Perkowska, U. (1994). *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1894–1939. W stulecie immatrikulacji pierwszych studentek*. Kraków: Secesja.
- Posner, S. (1929). Szlakiem wspomnień. W: *Józefa Joteyko. Księga pamiątkowa poświęcona jej życiu i działalności*. Odbitka z Polskiego Archiwum Psychologii, t. II, nr 2–4, s. 111–115.
- Radlińska, H. (1929). Józefa Joteyko jako pedagog. W: *Józefa Joteyko. Księga pamiątkowa poświęcona jej życiu i działalności*. Odbitka z Polskiego Archiwum Psychologii, t. II, nr 2–4, s. 75–87.
- Rzepa, T., Dobroczyński, B. (2009). *Historia polskiej myśli psychologicznej*. Warszawa: WN PWN.
- Sedlaczek, S. (1928). *Józefa Joteyko*. Warszawa: Dział Wydawnictw Naczelnictwa Związku Harcerstwa Polskiego.
- Stefanowska, M. (1929). Życiorys Józefy Joteyko. W: *Józefa Joteyko. Księga pamiątkowa poświęcona jej życiu i działalności*. Warszawa: Odbitka z Polskiego Archiwum Psychologii, t. II, nr 2–4, s. 25–34.
- Wroczyński, R. (1967). Przemówienie dziekana Ryszarda Wroczyńskiego w imieniu Uniwersytetu Warszawskiego. *Szkoła Specjalna*, 3, 226–228.
- Zawieyski, J. (1971). Maria Grzegorzewska. *Więź*, 6, 3–23.
- Żebrowska, M. (1972). Maria Grzegorzewska jako psycholog. W: J. Doroszevska, M. Fal-ski, R. Wroczyński (red.), *Maria Grzegorzewska. Materiały z sesji naukowej – 7.XI.1969 r.* (s. 5–64). Warszawa: Instytut Wydawniczy Nasza Księgarnia.

MARIA GRZEGORZEWSKA'S DOCTORAL DISSERTATION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL SCIENCES AT THAT TIME AND SOME ASPECTS OF HER BIOGRAPHY

Abstract

This article is an introduction to Maria Grzegorzewska's doctoral dissertation on the development of aesthetic feelings in children and adolescents. It presents the course of her education at the International Pedological Faculty in Brussels and the Sorbonne in Paris, the value of her doctoral dissertation in the context of the development of psychology at that time, and the circumstances surrounding the change in her interests and life plans, which led to the creation of an original concept of teacher education and the establishment of the National Institute of Special Education.

Keywords: Maria Grzegorzewska University, Maria Grzegorzewska, pedology, International Pedological Faculty in Brussels, Sorbonne, Grzegorzewska's doctoral dissertation